

РЕЦЕНЗІЇ

Рец.: Баковецька О. О. Римо-католицька церква в Україні в кінці XVIII–XIX ст. / О. О. Баковецька. — Миколаїв : Іліон, 2015. — 360 с.

Історія церкви, як один з проявів життєдіяльності будь-якого суспільства, була і залишається, не зважаючи на науково-технічний прогрес, індикатором світоглядних позицій народу, нації, суспільної групи. Це положення дає можливість стверджувати, що проблеми, пов'язані з визначенням напрямом розвитку суспільства є актуальними.

В розвитку України, як поліетнічної держави, беззаперечним є вплив на її культуру, духовність, різних світових релігій та їх конфесій. Найбільш вагомий внесок належить християнству. Історично так склалося, що у 1054 році поставлена крапка в складних взаємовідносинах автокефальних церков і християнство розділилося на два основних напрями: східний та західний. Традиційною, або національною вірою для більшості українських земель стало православ'я. Всупереч розколу і роз'єднанню християнства на дві протидіючі течії, розвиток православної церкви в Україні завжди нерозривно пов'язаний із католицькою церквою. Реформація, Тридентський собор, Контрреформація, спроби укласти унії, вселенські і регіональні, між двома гілками християнства, все це неодмінно впливало на православну церкву та її паству. З одного боку – культурний вплив, з іншого – масований тиск католицької церкви на православну частину українського населення призводили до мобілізації духовних сил суспільства, об'єднання навколо ідеї боротьби з реально існуючою загрозою – втрата своєї самобутності. Але ці події, здебільшого, стосуються XV–XVII століть. В більш пізній період, коли український народ в черговий раз зіткнувся із складною проблемою виживання в умовах втрати ознак державності і перебу-

вання українських земель під владою іноземних політичних режимів – російського самодержавства, польської та австро-угорської влади, церква, поряд з іншими суспільно-політичними групами, взяла на себе відповідальність за збереження української національної ідеї. Особлива роль в цьому процесі належить українській греко-католицькій і католицькій церкві.

Оскільки історична наука в Україні тривалий час розвивалась у несприятливих умовах, які особливо глибоко відбилися на стані церковної історіографії, сучасна необхідність висвітлення церковно-історичної проблематики обумовлена потребою критичного переосмислення стереотипів радянської пропаганди та конфесійних упереджень і тверджень. З огляду на сказане вище, тема дослідження є актуальною.

У монографії О. Баковецької проведено ґрунтовний аналіз стану наукової розробки проблеми. Незважаючи на наявність наукових праць, що торкаються визначеної теми, в сучасній історіографії досі відсутнє спеціальне комплексне дослідження з питань, які розглядаються в монографії. Так, в більшості робіт дореволюційної історіографії автори не виходили за рамки офіційного політичного курсу, направленого на опрацювання всіх громадян держави. Також слід додати, що серед праць церковного напрямку у визначений період, майже відсутні були локальні дослідження з історії української римо-католицької церкви. Переважна більшість дослідників зосереджувалась на узагальнюючих працях з історії конфесії, або розглядали її крізь призму політичної історії. В той же час, в дослідженнях польських істориків вка-

заного періоду більш ретельно висвітлювались питання історії римо-католицької церкви, зокрема на території Правобережної України. Напрями досліджень зарубіжної історіографії обмежувались, в основному, описом загальної історії католицької церкви та її орденів без врахування особливостей розвитку кожного регіону. Радянська історіографія відзначилась значним зрушенням інтересу до історії релігії та церкви. Базуючись на принципах марксистсько-ленінської ідеології та атеїстичного підходу, історики доводили реакційну сутність церкви і духовенства в розвитку суспільства. Окрему групу досліджень цього періоду складають праці істориків діаспори та Польщі. Їм притаманне позитивістське осмислення ролі католицької церкви в історії суспільства та критичне ставлення до рішень і дій російської влади. Однак, безпосередньо історія української католицької церкви кінця XVIII–XIX століть не була предметом цих досліджень. Аналіз сучасної історіографії доводить, що вона має свої особливості, які радикально відрізняють її від попередніх періодів. Зокрема, у вітчизняній історіографії за останній час чітко окреслились наступні тенденції: відродження інтересу до церковної історії і поява значної кількості наукових товариств, лабораторій, часописів, збірок наукових праць, матеріалів конференцій, присвячених питанням конфесійного розвитку; відокремлення один від одного світських і церковних досліджень; пошук дослідниками нових методологічних підходів у розв'язанні актуальних питань церковної історії; поява значної кількості регіональних досліджень, в контексті яких досліджується місце і роль католицької церкви в історії суспільства; зменшення зайвої емоційності і упередженості в оцінках діяльності української католицької церкви; поява і поступове поширення альтернативних поглядів на історію католицької церкви і її відносини із православною церквою, зокрема, підтверджений документально, процес насильницького «оправославлення» української католицької громади. Зарубіжна історіографія, зокрема російська та білоруська, орієнтована на дослідження міжконфесійних відносин, відносин держава-церква і регіональних особливостей розвитку конфесії. У

висновках автори менш одностайні щодо ролі і місця католицької церкви в їх історії. В роботах відчувається вплив ліберальних поглядів і прагнення позбутися нав'язаних державною ідеологією кліше. Польська історіографія більше уваги приділяє «польському питанню», а також дослідженню впливу католицької церкви на самовизначення поневолених народів в імперії. Ключовими орієнтирами для авторів є уявлення про загальноєвропейські цінності, які базуються на захисті прав особи. Отже, не зважаючи на значну історіографічну базу, обрана тема в наукових працях висвітлена лише опосередковано. В історичній літературі не представлені особливості розвитку і функціонування української католицької церкви кінця XVIII–XIX століть на всій території України, що входила до складу Російської імперії та не розкриті, в повній мірі, її роль і місце у суспільному житті України.

Вдало визначено структуру монографії. Вона складається з п'яти розділів. Також додається словник термінів, що значно полегшує читачу сприйняття викладеної інформації.

Звертає на себе увагу чимала кількість архівних документів, введених до наукового обігу і вдало вписаних автором у канву наукової розповіді. О. Баковецька зуміла віднайти цікаві документи, котрі виразно ілюструють стан Римо-католицької церкви в XIX ст. Насамперед, це стосується матеріалів, що зберігаються в Державному архіві Саратовської області і дозволяють відновити історію розвитку Тираспільської єпархії в межах України.

Позитивною стороною рецензованої праці є те, що автор своє дослідження ілюструє статистичними даними, зокрема, щодо наявності монастирів і церков, чисельності духовенства. Однак опускає необхідність здійснення з цього приводу належних узагальнень та висновків, спонукаючи до цього читача.

Необхідно зазначити, що складний і болючий процес ліквідації Греко-уніатської церкви автор розглядає в контексті загального наступу царизму на РКЦ. Ця проблема розглядається нею комплексно – як з точки зору її правового забезпечення, так і формування відповідної громадської думки. Форми

і способи навернення уніатів у православну віру були різними – від примусово-добровільного, до насильницько-репресивного, аж до арештів та заслань непокірних священників у далекий Сибір. Принципово важливим у цьому питанні є висновок про те, що на уніатів здійснювався тиск як з боку царського уряду та Російської православної церкви, так і з боку вищої уніатської ієрархії. Загалом, на середину XIX століття православ'я стало панівною релігією, офіційною державною ідеологією в Україні.

Не можна не погодитися з думкою О. Баковецької, що головним змістом католицького питання в Росії було зіткнення полонізму і російської національної ідеї, а ареною цього протистояння стала територія України. Активний опір Римо-католицької церкви системному тиску на неї з боку самодержавства дозволив не тільки зберегти свої позиції в Україні, але й поступово посилити їх. Аналіз документів, зроблених авторкою монографії, дозволив зробити висновок, що в означений відрізок часу, незважаючи на ліквідацію економічної самостійності Римо-католицької церкви, ця конфесія зберігала тенденцію до кількісного збільшення віруючих.

Автор у своєму дослідженні дійшла висновку, що після приєднання Правобережної України до складу Російської імперії, метою конфесійної політики російського уряду стало послаблення позицій Римо-католицької церкви шляхом секуляризації її земель, ліквідації греко-уніатської конфесії, а також забезпечення панівного становища Православної церкви в регіоні. Впродовж XIX–XIX століть римо-католицьке духовенство виступало послідовним захисником католицької віри, національної мови та культури в католицьких громадах і стало важливим чинником їх збереження в Україні.

Проаналізована праця є ґрунтовним багатоплановим дослідженням, в якому автор подає власні узагальнення, написані з фаховою майстерністю. Варто відзначити, що О. О. Баковецька виконала значний обсяг науково-дослідницької роботи, синтезувала доробок своїх попередників, доповнила його новознайденим джерельним матеріалом та на основі його опрацювання сформулювала окремі теоретичні висновки щодо історії Римо-католицької церкви в Україні, зробивши тим самим вагомий внесок до історіографії зазначеної проблеми.

І. Є. Ніколаєв

доктор історичних наук

професор кафедри історії України

Миколаївського національного

університету імені В. О. Сухомлинського